

A MARCZIBÁNYI-DÍJ ÉS KULTSÁR ISTVÁN (1760–1828)

A szöveget ellenőrizte: Hidvégi Violetta történész, levéltáros

A magyar nyelv ünnepe¹

Marczibányi István végrendeletének második pontjában felkérte a Nemzeti Múzeumot, hogy minden évben tüzzön ki három jutalomkérdést a nyelvhelyesség, a nyelvújítás, illetve a nyelv szabályainak megállapítása köréből, s a legsikeresebbnek ítélt pályázó kapjon 100 forint jutalmat; továbbá, hogy az előző évben magyar nyelven megjelent (...) legjelesebbnek bizonyuló mű alkotója is kapjon elismerésül 400 forintot. A jutalmak sorsáról bizottság döntött, melynek elnöke gróf Teleki László volt, tagjai pedig (...) az alapítvány kezelőinek képviselői. (...) A végrendelet 1815-től lépett életbe, de az első ünnepélyes díjátadás csak 1817-ben volt. (...) Kultsár István a magyar nyelv ünnepének nevezi az első jutalomátadást, és bizonyos szempontból igaza van, de ugyanígy tekinthetnénk egy újfajta literátori-írói szerep szentesítési aktusának is ezeket a díjkiosztó ünnepségeket. (...) A Marczibányi-díjat az irodalomtörténet-írásban az akadémiai törekvések előzményei kapcsán szokták megemlíteni. (...)

A XVIII–XIX. század fordulójától egyre inkább „érdemtárggyá” váló (magyar) irodalom a XIX. század folyamán fontos társadalmi tényező lesz, s nagyrészt ekkor megszerzett pozíciója teszi lehetővé saját intézményrendszere kialakulását és az e rendszer által biztosított, illetve megkövetelt új, „profí” életformát. (...)

A Marczibányi-jutalom minden szimbolikussága mellett elég tekintélyes pénzösszeget jelentett (...). Bizonyos értelemben éppen az jelenti a modern irodalmi élet megjelenését, hogy az írók hivatásosokká válnak, vagyis nemcsak az irodalomnak, de (legalább részben) az irodalomból kezdenek élni. Kezdetől megfigyelhető azonban az is, hogy az anyagi vonatkozásokat általában nem tekintik egyenértékű cserének vagy netán méltányos árnak, hanem inkább (az összeg és az erőfeszítés nagyságától függően) valamiféle juttatásnak, jutalomnak, segélynek, ajándéknak. (...)

Kultsár István (...) végigtekint azokon, akikre a hagyományok sorába illeszkedő újabb példagyöngyszem termékenyítő és újabb nagy tettekre – azaz példákra – serkentő fénye árad. (...)

Az, hogy a magyarság „ezen gazdag örökségben, annyi különböző népség között, annyi ellenséges törekedések ellen, a világ csodájára, már ezer esztendő óta, mint uralkodó nemzet” megmaradt, Kultsár István szerint is a magyarok istenének köszönhető. (...) Nem kell tehát kizárni az idegen kultúrákat, hiszen a legrégebb civilizációktól kezdve az biztosította a tudományos tökéletesedést, hogy az eredmények mindig eljutottak egyik néptől a másikig. Teleki és Kultsár szerint éppen az a fejlődés legbiztosabb jele, hogy egy bizonyos idő után az addig átvevő kultúrából átadó kultúra lesz, példakövetőkből példaadók (...).

Nem véletlen tehát, hogy a példaadók jelen esetben csak részben a tudósok, illetve az írók, az ünnep és a dicséret tárgya pedig Kultsár elnevezése dacára nem igazán maga a nyelv, mint inkább a „munkává” váló tudományos és irodalmi tevékenység „nyilvános tisztelete”, az

---

¹ Rákai Orsolya: A magyar nyelv ünnepe? (Tiszteletadás a magyar literatúrának – a Marczibányi-jutalom első két kiosztása). = Irodalomtudományi Közlemények, 1998. 708-728. old.

ünnep megtisztelő erejű fensége és a hivatalos pártfogás elnyerése. A főrangú pártfogó személye és támogatása legalább annyira az ünneplés tárgya, mint a nyelv vagy maguk az író-tudósok. (...) A szellemi kincsek birtokosainak és az anyagi javak gazdáinak szemei előtt azonos cél kell hogy lebegjen, és a tőlük elvárt viselkedési mód is hasonló: tehetségüket/tehetőségüket használják ki a haza javára, kincseiket bőkezűen ajándékozzák el, osszák szét a nemzet körében, gazdagságukat áldozzák fel a haza oltárán. (...) Maga a „templom” szerepét betöltő helyszín, a Nemzeti Múzeum is áldozat: „gróf Széchényi Ferencnek hazafiúi áldozatja”. Kultsár reményét fejezi ki, hogy mostantól szaporodni fognak az ehhez hasonló (pénzbeli) hazafiúi áldozatok is, hiszen ezek teszik lehetővé, hogy a Marczibányi-alapítvány és a többi reménybeli társa „a nemzeti kultúrára még hathatósabban munkálkodhassék.” (...) A mecénási kapcsolat fontos jellemzője és egyszersmind az általa biztosított jutalom értékének emelője, hogy ritkább, ünnepibb és szimbolikusabb, mint az egyszerű kliensi viszony. A mecénási megtiszteltetés azáltal, hogy kombinálja az anyagi és a szimbolikus jeleket, egyfajta felszenteléssel, szentesítéssel ér fel. (...)

Az ünnepély résztvevői „egy országgyűlés nélküli korszak, egy hontalan hazának egyetlen közszereplőiként” jelentek meg, s egymásra találásuk ünneplése csak a magyar korona 1790-es visszatérte, azaz az uralkodó és a „szegény szűz Hungária” kapcsolatának törvényesítése körüli eseményekhez hasonlítható. (...) Igaz, (...) 1817 folyamán már a helikoni ünnepségek is emelni kezdték a magyar író, de igazán, azaz a társadalmi tisztelet odaítélésének legitim meghatalmazottjai előtt felmagasodni csak itt, a főherceg-nádor személyes pártfogásával büszkélkedő; és ezt a tényt az ünnepi beszédekben külön kiemelő Marczibányi-ünnepségeken kezdték. (...) Talán mégis mondhatnánk Kultsárt kicsit parafrázálva: megtörtént az autonóm irodalomintézmény szilárd és szentséges épületének ünnepélyes alapkövetétele. Vagy éppen hogy az ünneplés maga lett a tiszteletre méltó ház alapköve?

*

Értekezés²

Az emberek halandók, a nemzetek halhatatlanok. Ezek folyvást élnek a haza földjének bírában, a polgári alkotmányban, az alapos törvényekben, élnek a nemzeti karakterben, az erkölcsi szokásokban, a nemzeti nyelvben s öltözetben; élnek végre a közös, és különös, időnként megújuló hazafiúi példákban. Minden tehát, ami egy nemzettel századok által történik, ugyanazon egésznek része, s egy polgári életnek folyása. Azért a magát becsülő nemzet figyel eleinek példáira, s azoknak követését dicsőségének tartja.

A magyar nemzetet mindenkor ily lélek vezérelte. Nem vészett el nálunk semmi nagy, semmi nemes tétel. A későbbi maradék hálával áldotta, s buzgón követte az előbbi jeles példákat. Úgyannyira, hogy a nemzetnek mintegy természetévé vált eleinek példáihoz ragaszkodni.

A magyar nyelvnek november 23-án, 1817-ben tartott ünnepe is egy ilyen nevezetes példa, melynek az ad különös méltóságot, hogy nemzetiségével a régi nagy példákat elménkben feleleveníti; az ad különös fontosságot, hogy ritkaságával szívünket újabb nemes tettekre serkenti. Amaz örvendetes emlékezet, ez biztató reménység. (...)

De minekelőtte erről bővebben szóljak, bár csak futólag is, nézzünk végig történeteinken. Így a nemes példákat, és a példa követést egy sorban szemlélvén, biztosabban

---

² Értekezés a Magyar Nemzeti Múzeumban Pesten 1817. nov. 23-án tartott magyar nyelv ünnepéről. Marosvásárhely, 1818. 40 old.

remélhetjük, hogy e magyar nyelv ünnepe is a nemzeti tettek gyöngyláncában újabb fényes szem lesz.

Akár a régibb, akár az újabb időkre tekintünk, jeles tettekre találunk mind a polgári, mind a tudományos dolgokban, melyeket dicső nemzetünk a nagy példánál fogva teljesített. (...)

Legyen szabad itten örvidenünk édes nemzetünk szerencsájén, mely eleink jeles példáihoz ragaszkodván, az ország polgári alkotmányát, úgymint a képviselő országglásnak formáját, István király alatt megállapította, úgy e mai napig is sérthetetlenül fenntartotta azon különös dicsőséggel, hogy amit több európai nemzetek nagy vergődések után sem tudtak még megszerezni, a magyar már kilenc százada bírja. (...)

Mi lehetett volna ily nagy kezdetből, ha az irigy szerencse az ozmánok dühös fegyverét hazánkra nem árasztotta volna? De még az sem fojthatta el a tudomány szeretetét, és a közjóra törekedő magyar lelket. Támadtak Pázmánok, Széchényiek, Szelepcsényiek, kik ritka bőkezűséggel gyámolították a tudományokat, s az ifjúság jobb neveltetését ápolgatták. Így a nemzeti dicsőséget növelni követésre méltó példát mutattak.

De csak a hosszas békesség érlelhette meg a haza boldogságára törekedő igyekezetet. Csak az éleszthette fel azon nemzeti lelket, nem már a honi vagy idegen példákra serkenjen fel; hanem önnön erejéből oly tettek gerjedjen, melyek méltók a késő maradékok tiszteletére és követésére. Mélységes tisztelettel kell itt emlékeznünk Mária Teréziának, annak a tudományok nagy anyjának, bölcs elintézéséről. Ő az egész országban az alsó, és felső iskolákat új rendbe szedte, s azokban az európai akkori csinosodásnak mértékéhez képest, minden tudományoknak különös helyet és tanítót rendel; ezen felül pedig a nemzeti nyelv felemelésére a nemzeti iskolák által oly különös rendeltést tett; hogyha az iskolai gondviselők a nagylelkű felségnek szándékát elégséges hazafiúsággal teljesítették volna, a nemzeti nyelvnek minden tudományokra való alkalmaztatásában többet kívánni nem lehetne. (...)

Amit Mária Terézia bölcsessége kezdett, azt az ő unokája, most dicsőségesen uralkodó Ferenc királyunk nagyobb tökéletességre vitte, midőn a nemzeti kultúrának minden ágait királyi gondjainak különös tárgyává téve, 1792-ben s 1796-ban törvény által kívánta a magyar nemzeti nyelvnek azt a méltóságot megszerezni, amelyben van a legcsinosabb európai nemzeteknél az anyanyelv. Tudniillik hivatalbeli nyelvvé és rendszer szerint való tanulmánnyá tette. (...)

Valójában felséges Ferenc királyunk országglása az, mely a közlelkeseést és a közjóra való törekedést hathatósan éleszti; mert alig lehet oly időszakaszt találnunk, melyben oly sok és oly nagy áldozatot tettek volna a haza javára, akár egyenként a hazafiakat, akár az egész nemzetet tekintsük. Csak némely példát említek.

Gróf Festetics György (...) Keszthelyen Georgikon név alatt, már 1784-ben oly közhasznú intézetet állított, mely a gazdaságnak minden ágait magába foglalja, és a tanítás mellett a gyakorlásra is alkalmat szolgáltat. Ezen intézet felállítása már elégséges volna arra, hogy az egész hazának háladatossága és a külföldnek tisztelete kövesse: annál nagyobb tehát ezen főméltóságnak érdeme, hogy királyi bőkezűséggel azt naponként tökéletesíteni s közhasznúbbá tenni igyekezik. (...)

Más úton, de rokon hazafiúsággal lépett fel a dicsőség pályára nagyméltóságú gróf Széchényi Ferenc, (...) aki fényes eleinek jeles érdemeit személyes tettével tündöklőbbé tette, midőn nagy költséggel és fáradtsággal szerzett könyvesházát, ritka kéziratait; mappák és magyar pénzek gazdag gyűjteményét 1802-ben a hazának ajándékozta, s nem csak egyszerre feláldozta, hanem azokat naponként gyarapítja is; sőt, hogy hasznavehetőbbé tegesse, gyűjteményének minden ágát tudósan leíratta s kinyomtatta. Így százezreket meghaladó költségét a haza javára szentelte; s megvetette talpkövéát azon jeles intézetnek, melyet most Nemzeti Múzeum neve alatt a hír szárnyára vett, s valamint a mi korunk az idegen nemzeteknél is bámulva emleget, úgy a késő maradék tisztelettel s hálaadással fog nevezni.

Ily nagy hazafiaknak sorába tartozik nagyméltóságú Marczibányi István (...) is, aki még élteiben; 1804. esztendőben Budán a Császár fürdőt 72.000 forinton az irgalmas barátoknak megvette, s azoknak jeles épületet kezdvén, 24 férfi beteg számára ugyanannyi ágyat rendelt ingyen való tartására és gyógyítására. Aki 1805-ben az Szt. Erzsébet apácáinak temploma mellé ugyancsak Budán a Vízivárosban új épületet állított, s abban 20 asszonyi nembeli betegnek ágyat, és ingyen való segédelmet szerzett. Aki tekintetbe vévén, hogy a nagy Hunyadi, Kinizsi, Zrínyi, Nádasdy híres vezéreket a hadi tudomány mostani kifejlődése miatt csak úgy követhetnék magyar vitézeink, ha a hadi mesterségnek minden ágaira a haza kebelében állítandó hadi iskolában s magyar nyelven taníttatnának; ő császári és királyi felségének azt a dicsőséges ajánlást tette, hogy az akadémiának felállítására 1.) 50 000 forintot ad, 2.) professzorok fizetését magára veszi, minden hadi tudományt magyar nyelvre fordíttat, és tulajdon költségén kinyomtat. Ezen nagy ajánlását teljesítette is; mert az 50.000 forintot, amint az országgyűlés aktái bizonyítják, lefizette, és a hadi tudományokat már két kötetben magyar nyelven ki is adta. A nemzeti dicsőséget ily elevenen érző méltóság még más szép célokat is forgatott hazafiúi kebelében. A tudományoknak nyelvünkön való terjesztése, s a hazai nyelv kicsinosítása egyik fő tárgya volt magas gondoskodásának. De ezt élteiben el nem érte, mert Budán 1810. december 21. napján, dicső életének 59. esztendejében a halhatatlanságra átköltözött.

De nagylelkű hazafiúságának örökösét hagyta a nemes Marczibányi nemzetségben, melynek virágzó tagjai az ő példája által lelkesítettvén, dicsőségüknek tartották, hogy a halhatatlannak testamentumában kijelentett szándékait teljesíthetik. Így támadott (...) Marczibányi Imre úrnak, (...) fundációja, melynek második cikkelye a magyar könyvekre és kérdésekre jutalmakat tesz. (...)

Mely nagy tisztelettel viseltetik a nemzet az efféle hazafiúi áldozatokhoz nyilván kitetszett az 1817. november 23-án végbe ment magyar ünneplésből, amidőn a nemes Marczibányi famíliának szerzete szerint, az 1815-i és 1816-i legjobb magyar munkákért, a feljebb említett jutalom kiosztatott, és a megfajtásra három jutalomkérdés feltetett. Ezen ünneplés mind a céljára; mind az oltalmazónak méltóságára; mind a végbevételnek díszességére nézve oly felséges volt, hogy az minden hazafinak szívében magas érzéseket gerjeszthet. Ugyanis célja volt a magyar literatúrának első nyilvánvaló megtiszteltetése, melynél mi lehet a hazafinak örvendetesebb. Az ünnepet rendelte maga (...) országunknak szeretett és tisztelt nádorispánja, aki valamint a Nemzeti Múzeumnak, úgy minden nemzeti jó ügyekezethez hathatós oltalmazója. (...)

1815. esztendőre (...) Kisszántói Pethe Ferenc úrnak (...), 1816. esztendőre tudós Virág Benedek úrnak munkái (...) legérdemesebbeknek találtattak. (...)

De kiváltképpen kinyilatkoztatta magát a nemzeti érzés azáltal, hogy (...) a két megjutalmazott tudós iránt tiszteletüket és örvendezésüket kijelentették. Egy szóval elmondhatni; hogy a számos gyülekezetben nem volt senki, aki belső szívbeli megindulás nélkül hagyta volna el a palotát.

Így tehát ezen nemzeti ünnep példa lesz a gazdagoknak, hogy javaiknak egy részét a haza boldogítására szenteljék; minthogy így maguknak maradandó dicsőséget, más hazafiaknak pedig az igaz örömet szerezhetnek, példa lesz a tudósoknak, hogy ámbár egy ideig hazafiúi fáradozásaik hasznát nem látják, munkások lenni meg ne szűnjenek, hanem bízzanak a nemzet nagylelkűségében, mely utóbb az ő érdemeiket megtiszteli, megjutalmazza, példa lesz a Nemzeti Magyar Múzeum intézetének, mely már most ily szép fundációval gyarapodván méltán remélheti, hogy idővel több hazafiúi áldozat oly helyzetbe teszi, hogy a nemzeti kultúrára még hathatósabban munkálkodhassék.

Kultsár István
A Hazai Tudósítások szerzője

A tudományos kiműveltetés

Minden nemzet fő díszé³ a tudományos kiműveltetés. Erre nemcsak azért kell törekedni, mivel általa emberi méltóságunkat felemelhetjük, házi állapotunkat gyarapíthatjuk, személyes tehetségünket erősíthetjük; hanem kiváltképpen azért, mivel a tudományoknak a nemzetben való elterjesztése által az ország erejét hathatósabbá, a nemzeti dicsőséget fényesebbé tehetjük. – Nem kételkedhetünk tehát, hogy magas és szent céljuk volt azoknak, kik gazdag áldozattal a tudományokat hasznosítani, s nemzetesíteni törekedtek. – Ily szép tettek következménye azon fényes választottság, melynek lelkes tagjaitól most óhajtván várja a haza, hogy amit századok elmulasztottak, bölcs intézkedéseik kipótolják. A nemzeti lélek felébresztése, a tudományok pályájának megnyitása, a magyar írók tudós vetélkedésre való buzdítása, azok az érdemek, melyeknek dicsősége várja ezt a jeles választottságot. Ezen nemes rendeltetésre nézve, eddig is hálás örömmel látta a nemzet, midőn ő császári királyi főhercegsége, országunk nádorának fő ítélete méltóságos gróf Teleki Lászlóban, nagyméltóságú báró Podmaniczky Józsefben a Marczibányi szerzet választottsága előjáróinak oly férfiakat rendelt, kikben a tudományok szeretete, az igaz hazafiúi érzés, s a nemzeti nyelv iránt való buzgás is egyaránt tündöklöttek.

---

³ Hazai és Külföldi tudósítások, 1823. II. 369. old.